

УДК 32(477)

DOI: 10.30840/2413-7065.1(78).2021.225455

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ: СТРАТЕГІЇ ТА СТРАТЕГЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ І РОЗВИТКУ

Валентин КРИСАЧЕНКО

orcid.org/0000-0002-4965-2750

доктор філософських наук, професор,

завідувач відділу військово-патріотичного виховання НДІУ

Анотація. Досліджуються функціонування та розвиток громадянського суспільства в Україні. В часи бездержавності саме здатність українського народу до самоорганізації та спротиву стала гарантом збереження його ідентичності та втілення в життя визвольних стратегій. Громадянське суспільство відіграло визначальну роль у здобутті незалежності сучасною Україною і постає своєрідним запобіжним механізмом стабілізації кризових ситуацій в її розвитку. Звернено увагу на значення політичних стратегій реформування суспільства та загроз від їх підміни стратегемами – ситуативними концептами впливу на громадську думку. Наголошено на необхідності вдосконалення взаємовідносин між громадянським суспільством та гілками влади, причому на різних рівнях управління. Від цього залежить формування громадянської ідентичності як свідомого самовизначення громадянами своєї виняткової належності до українського державно-територіального простору. Особливого значення набуває вдосконалення політико-правового забезпечення подібної взаємодії в контексті спроб використання громадських організацій для незаконної діяльності, включаючи і підтримку політики країни-агресора.

Ключові слова: Україна; громадянське суспільство; громадські організації; громадянська ідентичність; соціальний капітал; соціальна відповідальність; стратегії; стратегеми; розвиток демократії; гібридна війна.

CIVIL SOCIETY IN UKRAINE: STRATEGIES AND STRATEGEMES OF FUNCTIONING AND DEVELOPMENT

Valentyn KRYSACHENKO

Doctor of Philosophical Sciences, professor,

Head of the Department of Military and Patriotic Education of RIUS

Annotation. The article studies the functioning and development of civil society in Ukraine. In the times of statelessness, it was the self-organization and resistance of the Ukrainian people that guaranteed the preservation of their identity and implementation of liberation strategies. Civil society has played a decisive role in gaining the independence of modern Ukraine and serves as a kind of precautionary mechanism for stabilizing crisis situations in its development. Attention is drawn to the importance of political strategies for reforming society and threats to substitute them with strategemes – situational concepts of influencing public opinion. Emphasis is put on the need to improve the relationship between civil society and various branches of power, moreover at different levels of government. This causes civic identity formation as conscious self-determination by citizens of their exclusive affiliation to the Ukrainian state and territorial space. Of particular importance is the improvement of political and legal support for such cooperation in the context of attempts to use public organizations for illegal activities, including the support of the aggressor country's policy.

© Крисаченко В.

Key words: *Ukraine; civil society; public organizations; civic identity; social capital; social responsibility; strategies; strategemes; development of democracy; hybrid warfare.*

Людина – істота соціальна: ця загальновідома істина засвідчує унікальну здатність Homo sapiens об'єднувати зусилля багатьох індивідів у спільні дії, завдяки чому уможливорюється досягнення практично будь-якої поставленої мети. Людські колективи і цілі спільноти володіють вмінням консолідуватись, вибудовувати стратегічні орієнтири своєї спільної скоординованої діяльності і досягати їх. Навіть держава як одна з найвищих форм колективної співпраці людей з'являється як наслідок їхніх консолідованих зусиль із захисту власних інтересів. Втім держава не завжди рахується з особистою думкою всіх своїх громадян, подекуди – взагалі не обмежує себе у протиправних діях проти них. У таких випадках і постає внутрішній спротив суспільства як формотворення осередків його колективної волі та захисту життєвих цінностей, збереження власної гідності та ідентичності. Вся повнота організацій подібного чину і творить громадянське суспільство країни.

В Україні здатність нації до самоорганізації, вміння протистояти загрозам власного існування, непереборне бажання бути господарем у власній хаті, зрештою, вивершилися здобуттям омріяної незалежності та суверенітету. Розпочалася важка буденна робота з очищення від багатолітніх нашарувань імперського і радянського бруду та розбудови сучасного справжнього європейського дому. І в цих умовах саме громадянське суспільство набуває виняткового значення як питомий будівничий нових соціальних відносин, так і своєрідний запобіжник-застерігач

для системи владних інституцій від непередуманих рішень. У цьому контексті постає нагальна потреба аналізу сукупності тих засобів та орієнтирів, якими керується громадянське суспільство у власному розвитку загалом і особливо у своїх взаєминах з державою зокрема. Таким чином, метою нашого дослідження є аналіз стратегій та стратегем розвитку громадянського суспільства як своєрідної логістики його довгострокової та ситуативної діяльності. Ефективними засобами пошуку постають методи політичного аналізу та соціально-ціннісні підходи, котрі уможливають досягати суспільні зміни в контексті їх людиновимірності.

Загальні тенденції розвитку громадянського суспільства в Україні досліджували В. Андрущенко, В. Барков, Є. Бистрицький, О. Власюк, В. Горбулін, Л. Губерський, С. Кримський, М. Михальченко, О. Корнієвський, В. Литвин, М. Попович, Т. Розова, М. Степико, Ю. Тищенко та ін. Соціологічні виміри стану розвитку громадських організацій та їх сприйняття громадянами та органами влади аналізували І. Бекешкіна, Є. Головаха, В. Паніотто, О. Стегній, В. Степаненко, А. Ручка, що істотно сприяло підвищенню ефективності взаємодії та порозуміння між ними. Логістика та прогнозування тенденцій самоорганізації суспільства висвітлена в працях Т. Бутирської, О. Дзьобаня, Г. Зеленько, М. Іванова, А. Колодій, А. Константиновської, А. Лясоти, С. Соляр, М. Хилька, Д. Чумакова, завдяки чому окреслено креативне коло ефективних механізмів їх оптимізації.

Досвід функціонування громадянського суспільства в розвинених країнах дає можливість виокремити три основні моделі їхньої взаємодії з державою: *континентальну*, котра притаманна переважній більшості країн Європейського Союзу; *англосаксонську*, яка охоплює країни Британської Співдружності та Північної Америки; *скандинавську*, притаманну Швеції, Норвегії, Фінляндії та Данії [7]. В країнах-членах ЄС на державу припадає приблизно половина видатків громадських організацій, пожертви складають ще приблизно третину, решта коштів надходить від власної підприємницької діяльності. В англосаксонських країнах держава також бере на себе приблизно половину витрат, пожертви можуть коливатися від 10 до 50 відсотків, з відповідними пільгами для донорів. Для скандинавського варіанту безпосередня фінансова підтримка державою громадських осередків складає приблизно п'яту частину їхніх потреб, оскільки сама урядова політика орієнтована на побудову суспільства соціальної справедливості з всебічною підтримкою незахищених верств населення. У всіх випадках держава бере активну участь у визначенні стратегічних напрямків розвитку громадянського суспільства, гарантує дотримання верховенства закону і захист прав і свобод громадянина, здійснює ефективну податкову політику, котра уможливує забезпечення соціальної справедливості в суспільстві.

В РФ інститути громадянського суспільства практично повністю залежать від волі правлячого режиму. На хвилі процесів перебудови і подальшого розпаду СРСР виокремились потужні легальні протестні та правозахисні рухи, котрі намагались сприяти переорієнтації

держави на демократичний шлях розвитку. Конституційна криза 1993 р., кардинальне розширення повноважень президентської гілки влади тощо визначили ілюзорність подібних сподівань, хоча в суспільстві ще залишались надії на можливість досягнення порозуміння як всередині суспільства, так і між ним та державою. З початком президентства В. Путіна наступ на можливості суспільної самодіяльності став системним та репресивним. Як зазначають об'єктивні аналітики, «було очевидно, що російська влада обрала курс на скорочення простору громадянського суспільства» [3]. Тому внутрішнє напруження зростало, піком якого стали масові рухи незгоди та обурення широкого кола громадян у грудні 2011 – березні 2012 рр. фальсифікацією владою результатів останніх парламентських виборів у Росії: «Нахабна і тупа влада, яка не приховувала, а демонструвала свавілля, зіткнулася з готовністю суспільства захищати свої права» [3]. Наслідки були прогнозованими та жахливими: обмеження можливостей та ліквідація осередків громадянської активності, переорієнтація державних мас-медіа на пропаганду імперської матриці дії і думання, уніфікація партійної системи, терор проти власних громадян включно з фізичним знищенням опонентів. Ця ж політика репресій проти активності громадян виразно проявилась і під час протестних маршів у січні-лютому 2021 р. в контексті реакції суспільства на «путінський палац» та арешт опозиціонера О. Навального.

Саме подібну модель взаємин із суспільством РФ привнесла і на окуповані нею окремі частини України. Дослідниця Т. Ворожейкіна ставить перед усіма чесними людьми запитання, на яке в

усьому світі постійно шукають відповідь: «Чим пояснити, що громадянське суспільство виявилось практично беззахисним перед хвилию пропагандистської брехні, спрямованої на дискредитацію демократичної революції в Україні, і не змогло цьому нічого протиставити?» [3]. Звичайно, відповідь існує і полягає в тому, що люди, включно із громадянами власної держави, є для російської влади нічим більше, ніж матеріал для своїх експериментів, для злочинного самоутвердження. Відомий політолог, колишній одесит О. Ціпко сформулював цю істину таким чином: «За красою ідеалу приховується пекло». Цей відомий теоретик ліберального патріотизму та один із чільних критиків сталінізму рішуче засудив окупацію Криму, звинувативши Путіна в «неосталінізмі» з усіма його засобами загарбання та містифікованим прикриттям агресії: «Страждають від міфотворчості влади, як завжди, прості люди. Вони вже багато заплатили за віру в ідеали «русской весны». І тут, – продовжує автор, – постає головне питання. Як довго проіснує країна і, найголовніше, народ, який, незважаючи ні на що, продовжує уникати побачення з «істиною», продовжує «вилупляти очі в майбутнє», вважаючи, що в нього під ногами» [23, с. 206].

Сутність функціонування певного соціуму безпосередньо залежить від того, яка в ньому утверджується модель стабілізації внутрішнього стану, які вектори подальшого розвитку він обирає. Суспільство в цілому, як і його структуровані форми самоорганізації, в процесі реалізації своїх намірів можуть опиратися на різні форми цілепокладання, тобто орієнтації використання власних сил та засобів з огляду на кінцеву визначену

мету діяльності. Серед них особливе місце займають конструкти загальнонаціонального навантаження: плани, програми, концепції, напрямки тощо, тобто своєрідні **стратегії розвитку**. Їх об'єднують чітко визначена суспільно значима мета, довгострокова перспектива, опертя на необхідні людські, фінансові та матеріальні ресурси, очікуваний результат докладання каналізованих у заданому напрямку зусиль, синергетичний ефект від здійсненого для всього суспільства. Втім державні стратегії можуть мати в собі не лише позитивний, але й виразно деструктивний зміст, як це спостерігалось у діяннях нацистської Німеччини чи більшовицького СРСР з їхніми претензіями на світове панування. В таких випадках гідною противагою виступають, окрім внутрішнього спротиву, також і колективні зусилля всього світового співтовариства з усунення подібної практики з цивілізаційного поступу.

Типологічно спорідненими зі стратегічними конструктами є **стратегеми** політичних задумів та дій. Подібний метод розв'язання суспільних проблем початково практикувався у військовій справі давніми китайцями як певна ідея, модель поведінки, своєрідна логістика, котра допомагає досягти бажаного результату в конкретній ситуації, причому не завжди законним способом, з докладанням мінімуму зусиль. У загальному плані стратегеми постають як ефективний метод розв'язання нагальних проблем, з якими суспільство стикається тут і тепер і котрі вимагають невідкладної мобілізації існуючих засобів та ресурсів. Для ініціаторів та виконавців тих чи інших стратегем завжди обов'язковою має бути наявність супротивної сторони, від долання якої ініціатор отримує певну

вигоду. Практика їх застосування, як і концептуальне осмислення сутності, відомі ще з історії Стародавнього Китаю. В Піднебесній виділяли 36 базових стратегем поведінки, за допомогою яких можна ошукати суперника чи ворога і досягти своєї мети, причому доклавши для цього щонайменше власних зусиль. Саме з тих часів відомі такі концепти поведінки, як «грабувати під час пожежі», «з гостя стати господарем», «подвійних стандартів», «приховувати за усмішкою стилет» та ін. У китайців подібну методикку перейняли монголи, а через них – і вся Золота Орда та Московське царство. В політиці сучасної Росії використання стратегем – один із найулюбленіших прийомів знеславлення та знесилення потенційної жертви (іншої держави, певного народу, соціальної верстви тощо) з наступним її використанням у власних інтересах.

Цілком зрозуміло, що втілення в суспільному житті тих чи інших стратегій і стратегем безпосереднім чином залежить від повноважень і можливостей самого суб'єкта дії. Нація, котра змушена існувати в умовах бездержавності, всі свої зусилля покладає на справу здобуття незалежності, що і постає стратегічною метою її існування. В таких умовах без розв'язання цієї проблеми формування будь-яких інших стратегічних ініціатив у сфері науки, освіти, економіки, культури тощо виглядають утопічними внаслідок відсутності бази – держави – для їх здійснення. Водночас, безумовно, важливими і корисними є можливості і засоби самоорганізації суспільства, котрі якраз і здійснюються шляхом реалізації тих чи інших внутрішніх стратегій самозбереження і розвитку народу. Саме в такий спосіб формується свідомість нації, її внутрішня сила і переконання

у здійсненності своїх мрій та намірів. В українській історії таких прикладів – багато, починаючи від формування збройних загонів самооборони у вигляді вільного козацтва, котре і стало рушієм визвольних рухів, і до, наприклад, братств та ремісничих цехів, котрі не тільки зберегли, але й примножили національну освіту, науку і культуру. При цьому наскрізними ідеями, котрі об'єднували зусилля всього народу, стратегіями його поведінки були ідеї незалежності та демократії. Українці мріяли не просто про самостійну Україну, а про таку державу, в якій би панували принципи свободи, рівності та братерства.

Український соціум на межі 90-х років минулого століття свій рух до незалежності відчував як невідкладну органічну потребу власного існування. І головними рушіями цього процесу виступили якраз організації та об'єднання громадянського суспільства, причому як офіційно зареєстровані, так і неформальні, включаючи і з-поза меж України. Інтелектуальними центрами національного відродження стали осередки Спілки письменників України та низки інших творчих організацій, на базі яких кристалізувався Народний Рух України за перебудову, установи Академії наук України, вузівські студентські громади та ін. До активної політичної боротьби приєдналися представники Товариства української мови імені Тараса Шевченка, Української Гельсінської Спілки, Товариства Лева, Українського культурологічного клубу, Української Студентської Спілки, Спілки Незалежної Української Молоді, Спілки страйкових комітетів, Екологічного руху України та ін. Саме з їхнього середовища постали і осередки

молодих українських політичних партій самостійницької орієнтації: Демократична партія України, Українська республіканська партія, Соціал-демократична партія, Партія зелених України та ін. Їхні представники отримали значну кількість мандатів на виборах до Верховної Ради України 1990 р. і змусили її прокомуністичну більшість приєднатися до ухвалення історичних доленосних рішень щодо суверенітету та незалежності України. При цьому і в Декларації про державний суверенітет України, і в Акті проголошення незалежності України принципи наголошені були зроблені саме на традиційних стратегічних пріоритетах буття українського народу – незалежності та демократії.

Утвердження обох стратегій розвитку України в наступні роки відбувалося в складних умовах, з одного боку, подолання та переформатування на модерний лад пострадянської спадщини, а з другого – мобілізації внутрішніх сил та міжнародної підтримки для відсічі агресивних намірів РФ щодо повернення України в її сферу впливу. В таких умовах державна політика, зокрема в гуманітарній сфері, зазнавала відчутних коливань між стратегічними деклараціями влади, з одного боку, та недосконалою практикою, а подекуди просто нездатністю та небажанням відповідальних осіб їх безпосереднього втілення в життя – з другого. Подібна відірваність теорії від реальності своїм наслідком мала поглиблення ліній розмежування всередині суспільства, пов'язаних, зокрема, з соціальними, економічними, культурними, релігійними та іншими інтересами окремих спільнот країни [8]. Все подальше політичне життя країни, як і безпосередньо пов'язані з ним сфери та

параметри розвитку суспільства, постійно стикалися з тими чи іншими кризовими явищами, розв'язання яких ставало фактично необхідною умовою подальшого існування України як незалежної демократичної держави. В таких випадках з особливою силою свою рішучість недопущення згортання демократичного поступу повною мірою демонструвало саме громадянське суспільство. Студентська Революція на граніті восени 1990 р., Помаранчева революція восени 2004 р. та Майдан осені 2013 – зими 2014 рр. переконливо засвідчили бажання і волю українського народу до руху вперед, протидіяти згортання реформ і натомість утверджувати орієнтацію на європейські цінності та пріоритети розвитку.

Справжні зразки виняткової самоорганізації українське суспільство продемонструвало в часи розв'язання військової агресії Росії проти нашої країни. В умовах труднощів, котрі відчували підрозділи Збройних сил України з надання гідної відсічі ворогу, повсюдно постали ініціативні осередки зі створення сил самооборони. На початку березня 2014 р. сформувався перший добровольчий батальйон (згодом – імені Героя України С. П. Кульчицького). Переважно за місцем формування постали батальйони територіальної оборони: «Воля» (Львів), «Айдар» (Луганська обл.), «Харків» (Харків), «Азов» (Маріуполь), «Дніпро-1», «Чернігів», «Кривбас», «Слобожанщина» та ін. – загалом 32 подібних формування. Добровольці та волонтери істотно зміцнили також тилову службу та медичну допомогу потребуючим, що успішно провадив, наприклад, український волонтерський медичний батальйон «Госпітальєри». Одночасно відбувалось

формування Добровольчого Українсько-го Корпусу – бойової структури «Правого сектору», однієї з рушійних сил Майдану як об'єднання громадян з України та з-поза її меж, які виявили бажання брати участь у збройній боротьбі проти зовнішнього та внутрішнього ворога. З 2015 р. цей Корпус трансформувалася в Українську Добровольчу Армію, також організовану за територіальним принципом. Всі згадані формування відіграли виняткову роль під час виконання бойових завдань в зоні АТО, у мобілізаційній роботі, бойовому навчанні, патріотичному вихованні молоді, підвищенні обороноздатності країни загалом.

Безпосередньою складовою всенародного опору агресору став також і волонтерський рух, який, по суті справи, поклав на себе відповідальність за повсякденне тилове забезпечення військових формувань, які протистояли ворогові на фронті. Як відомо, такого роду діяльність може здійснюватися як у формі безпосередньої участі в тих чи інших заходах, так і опосередковано. В першому випадку йдеться про фінансову та матеріальну підтримку, виконання певних транспортних, медичних, ремонтних та інших робіт, у другому – докладаються практично ті ж самі зусилля, але без особистої фізичної присутності волонтера у здійсненні конкретних акцій. Наприклад, Благодійний фонд «Карітас» УГКЦ надає допомогу потребувачим незалежно від віросповідання, національності та політичних переконань і робить це насамперед для соціально незахищених людей та осіб похилого віку, також дітям, які опинилися в кризових ситуаціях, тощо. У всій Україні функціонують кризові центри: «Діти вулиці», «Дім на колесах», «Дозвілля дітей та молоді»

тощо. Безпосередньо для бійців АТО волонтерами споряджались цілі колони необхідної техніки, одяг та харчі, пальне та запчастини, польові госпіталі та лазарети, влаштовувались благодійні концерти та зустрічі із цікавими людьми. Не випадково, що, за даними соціологічних опитувань, за рівнем довіри в 2015 р. волонтерський рух опинився на першому місці (повністю довіряли – 66,0%), обійшовши навіть церкву (61,2%) та ЗСУ (60,3%) [14, с. 31].

Стабілізація справ у зоні бойових зіткнень і особливо укладання в 2015 р. Мінських угод істотно вплинули на долю добровольчих формувань та їхніх учасників. Українська сторона погодилася на невигідну для себе умову про роззброєння всіх «незаконних груп» і виведення їх за межі лінії розмежування. Ця ж теза опинилася і в законі про реінтеграцію Донбасу, в якому було зафіксовано, що озброєні люди, які не входять до складу ООС, не мають права перебувати в зоні бойових дій. Так, справжні рятівники України опинилися фактично поза межами закону саме як самоврядні організації захисників Вітчизни. Їхні структури мали легалізуватися, увійшовши до складу ЗСУ чи Національної гвардії: «нехай підписують контракти», – закликала влада. І це почало відбуватися: так, наприклад, нацгвардійський добробат «Донбас» був переформатований у 46-й батальйон спецпризначення «Донбас». Однак не всі добровольці погодилися з таким рішенням, зокрема формування «Правого сектору», що повнісінькою мірою використовують російські та колабораціоністські мас-медіа в своїй пропаганді, звинувачуючи такі формування в належності до терористичних організацій. І це є яскравим прикладом

використання облудних стратегем для принципового зміщення акцентів щодо того, хто є насправді терористами на території України.

Із самого початку свого існування добровольчі формування опиралися на власні ресурси та допомогу волонтерів, а також на сприяння місцевих органів самоврядування. На вищих рівнях державної влади спостерігалась непевність і невизначеність у ставленні як до самих таких організацій, так і її членів, зокрема, і як учасників бойових дій в зоні АТО. Знадобилося понад п'ять років війни для того, щоб Верховна Рада 4 грудня 2019 р. визначила умови надання бійцям-добровольцям статусу ветеранів війни, обумовивши при цьому низку необхідних вимог для підтвердження такого визначення [17]. А суспільній свідомості було завдано непоправного негативного ефекту щодо того, якою має бути політика держави, яка зазнала нападу ворога, стосовно своїх захисників.

Отже, вдосконалювати є що, хоча Україні і притаманні істотні просування вперед за низкою об'єктивних критеріїв оцінки стану громадянського суспільства. Міжнародна спільнота, починаючи з 1998 р., проводить рейтингове порівняння різних країн за **Індексом сталості** (CSOSI), який є інструментом для оцінки міцності та загальної життєздатності сектору організацій громадянського суспільства. Параметри оцінки такі: правове середовище, організаційна спроможність, фінансова стійкість, адвокація (правовий захист), надання послуг, секторальна інфраструктура, публічний імідж. Шкала оцінок – від 1 до 7, причому вартість показника зростає при рухові його в бік одиниці. Відповідно до цього країни поділяються на: 1 – 3 – посилена

сталість; 3,1 – 5 – сталість еволюціонує; 5,1 – 7 – занижена сталість. У 2018 р. Україна отримала 3,3 бала, а в 2019 р. серед 73 країн – 3,2, піднявшись, таким чином, у рейтингу на 0,1 бала: за 2019 р. покращилося правове становище, організаційна спроможність та фінансова стійкість, решта – залишилась у стабільному стані без змін [6]. За цим показником Україна залишається лідером у своєму геополітичному субрегіоні, який включає також Білорусь, РФ, Азербайджан, Вірменію, Грузію та Молдову. Втім Український незалежний центр політичних досліджень, який відстежує динаміку відповідних показників, додатково звертає увагу і на деякі прикрі факти, зокрема напади на активістів та недостатнє розслідування таких випадків органами правосуддя, необґрунтоване кримінальне переслідування учасників АТО тощо, що нівелює прогресивний поступ індексу за іншими показниками.

Не менш важливим показником є і **Всесвітній індекс благодійності** (World Giving Index – GWI). Він вираховується за сумуванням значень відсотків населення, що: а) дало гроші на потреби іншим, б) вклало час на допомогу іншим, в) допомогло незнайомим людям. Вирахування цього індексу розпочалося в 2010 р., і тоді Україна зайняла в ньому 151 місце – позаду неї були лише Бурунді та Мадагаскар. Проте за наступні 8 років Україна зробила різкий стрибок вгору і піднялася в 2018 р. у світовому рейтингу благополуччя на 69(!) позицію, випередивши Польщу, Естонію, Грузію та Росію [22]. Досить цікавим був і розподіл за вищезазначеними категоріями благодійності: а) – 42%, б) – 29% і в) – 15%. Причому кожного року спостерігався як прогрес, так і певне тупцювання на

місці: 2014 р. – 103 місце в рейтингу, 2015 р. – 89, 2016 р. – 106, 2017 р. – 90, 2018 р. – 81. А досить-таки значні коливання за категоріями благодійності засвідчує, зрештою, про існування ще великих резервів із залучення громадян до безпосередньої участі в роботі добровільних допомогових організацій.

Громадянське суспільство в Україні, таким чином, є фундаментальним чинником розбудови незалежної держави та її демократичного поступу. Не випадково Джон Райт, керівник Проєкту ЄС для розвитку громадянського суспільства в Україні, на форумі «Переосмислюючи відносини» зазначив: «На міжнародному рівні громадянське суспільство України сприймається як потужне явище – як велика спільнота, яка робить чудову справу, творить зміни, яка також може повстати, щоб змінити ситуацію, коли все стає погано. І це те, що ви зробили. Всередині країни громадянське суспільство має високу повагу – третє місце за рівнем довіри після церкви та армії. Питання в тому, як зберегти та як посилити довіру» [15]. В цьому контексті визначальними орієнтирами має бути як вдосконалення власних механізмів самоорганізації громадян в ті чи інші спільноти для обстоювання ціннісних інтересів, так і налагодження конструктивного діалогу та плідних взаємин між структурами громадянського суспільства з державними інституціями [4].

Загалом у нинішній час **базовими законодавчими актами**, які визначають політико-правові підстави діяльності організацій громадянського суспільства, є укази Президента України, оприлюднені в 2016 р., та напрацювання Верховної Ради. У першому з указів (№ 68 від 26 лютого) «Про сприяння

розвитку громадянського суспільства в Україні» було інституалізовано дві важливі речі: по-перше, визнано таким, що втратив чинність, аналогічний закон часів В. Януковича «Про стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні» від 26 березня 2012 р.; по-друге, затверджено Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки. В останній, зокрема, було наголошено (розділ 6), що «реалізація Стратегії здійснюється за рахунок бюджетних коштів, а також інших джерел, не заборонених законом» [19]. У другому законі «Питання Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства» (№ 487 від 4 листопада) визначено повноваження, структуру та персональний склад цієї інституції, тобто Координаційної ради, на котру покладено здійснення конструктивної взаємодії між органами влади, з одного боку, та осередками громадянського суспільства – з другого [16].

Наскільки дієвими виявились здійснені органами влади кроки з налагодження взаєморозуміння з громадянським суспільством, можна отримати відповідь як за формальними, так і сутнісними показниками. До першого кола належать, безумовно, кількісні характеристики динаміки чисельності тих чи інших організаційних об'єднань. За даними Держстату України за 2016–2019 рр., кількість громадських об'єднань зросла на 19526 (від 71074 до 90600), релігійних організацій – на 3086 (від 23261 до 26347), благодійних організацій – на 3728 (від 15384 до 19112), творчих спілок – на 38 (від 279 до 317), професійних спілок та їх об'єднань – на 2165 (від 26321 до 28486), організацій роботодавців та їх

об'єднань, асоціацій – на 125 (від 411 до 536), органів самоорганізації населення – на 169 (від 1445 до 1614) [12]. Згідно з наведеними даними практично всі сфери життєдіяльності громадянського суспільства знаходились в стані активізації та налагодження ефективності власної роботи, підвищення самодіяльності населення, що виявилось у зростанні мережі їх зареєстрованих структур. Головною причиною цих позитивних змін стала внутрішня консолідація суспільства в умовах агресивної політики Росії, а також бажання і можливість знаходити взаєморозуміння між органами державної влади, з одного боку, та організаціями громадянського суспільства – з другого.

Очевидно, саме в контексті подібного діалогу від Кабінету Міністрів України надійшов запит до аналітиків проекту Ради Європи «Сприяння участі громадян у демократичному процесі прийняття рішень в Україні», в рамках якого і був здійснений моніторинг імплементації Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки. Віддаючи належне безумовним успіхам самого громадянського суспільства у розвитку власної інфраструктури та самоусвідомленню свого гідного місця в розбудові демократичної держави, фахівці з Лабораторії законодавчих ініціатив наголосили: «У процесі дослідження були ідентифіковані фундаментально різні підходи суб'єктів вироблення та реалізації політики до ролі держави у процесі розвитку громадянського суспільства» [5, с. 21]. Головнішими з проблемних полів виявилися нечіткі дефінітивні та концептуальні визначення суб'єктів взаємодії, нечіткість та розмитість завдань, розмитість та

процесуальність планування, неузгодженість кооперації сторін на різних рівнях влади, незалучення представників релігійних організацій до Координаційної ради тощо. Подібна конструктивна позиція має, безумовно, сприяти подальшій інтенсифікації державної політики в сфері взаємодії із структурами громадянського суспільства, пошуку нових ефективних форм взаємодії між суспільством і владою.

Зрозуміло, що стратегія демократичного розвитку України потребує руху вперед і в контексті активізації самого суспільства у напрямку інтенсифікації діяльності та розвитку структур і мережі громадянського суспільства. І соціологічні моніторинги засвідчують існування величезних резервів у цій сфері. Про це свідчать, зокрема, результати досліджень Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з Міжнародним інститутом соціології, здійснених з 8 по 20 серпня 2019 р. на всій території (крім окупованих районів) України [1]. Потребу в існуванні громадських організацій засвідчили 50% опитаних, а те, що держава має сприяти їх розвитку – 77%; проте залученими до активної громадської діяльності виявилось лише 7,5%, а не виявили бажання брати участь у їх роботі – 51%. Водночас респонденти вказали досить високі вимоги до напрямків діяльності громадських організацій: 52% опитаних вважають, що вони мають займатися захистом вразливих соціальних груп, 38% – контролем за діяльністю влади, 38% – юридичною допомогою, 27% – проблемами окупованих територій, 26% – об'єднувати людей за спільними інтересами, 14% – організацією протестних акцій [1]. Таким чином, чітко визначилася орієнтація громадян на

соціальні виміри життєдіяльності, конструктивні та комунікативні дії членів (учасників) самоорганізованих громад, потребу у більшому розумінні їхніх ініціатив та запитів з боку держави.

У країнах розвинутої демократії відповідні тенденції були реалізовані за допомогою стратегії **партисипаторного громадянства**, тобто створення в суспільстві таких умов, за яких кожен громадянин матиме і можливість, і бажання, і потребу брати безпосередню участь в роботі громадських організацій. Так, у країнах Скандинавії такою участю охоплено близько 80% населення, в США – 44%, що майже на порядок перевищує відповідні українські показники. Фахівці переконані, що «змінити ситуацію допоможе залучення успішних стратегій формування соціального капіталу» [20]. **Соціальний капітал** – це включеність індивіда в систему міжособистісних суспільних зв'язків та комунікацій. Залежно від кола таких контактів розрізняють зв'язуючий та об'єднуючий соціальний капітал: у першому випадку йдеться про відносини між близькими людьми (за походженням, працею, дозвіллям тощо), в другому – про комунікацію між представниками найрізноманітніших верств, котрі згуртовані за спільними інтересами в певний осередок (організацію). При цьому включеність того чи іншого громадянина до складу кількох первинних гуртів створює ефект багатомірності комунікацій, ієрархічної множинності зв'язків, що виступає своєрідним цементуючим компонентом всієї споруди громадянського суспільства.

Але примноження соціального капіталу безпосередньо пов'язане також і з підвищенням ролі **соціальної відповідальності** громадських організацій,

тобто своєрідної міри звітності за визначену її учасниками ціннісно-сутнісну складову, яку вони заклали і реалізують у своїй діяльності. На думку фахівців, основними показниками соціальної відповідальності є: відповідність статуту громадської організації законодавству України та положенням міжнародних стандартів; прозора діяльність з урахуванням інтересів зацікавлених сторін; наявність річних звітів про роботу, причому як фінансових, так і змістовних [2]. При цьому важливим складником соціальної відповідальності є налагодження оптимальної атмосфери співпраці між учасниками дійства всередині самого самоврядного колективу з врахуванням тієї обставини, що вони самі можуть бути об'єктами докладання допомогивих зусиль. Це особливо стосується тих об'єднань, котрі визначально об'єднують громадян з певними особливостями розвитку, соціально незахищеними чи ветеранами бойових дій тощо. В такому випадку на передній план виходить не орієнтація на допомогу незорганізованим членам суспільства, а соціальне сприяння самим собі. Зрозуміло, що в такому разі для державних структур сприяння діяльності подібним організаціям, включно з фінансовим, має набувати пріоритетного значення. Але соціальна відповідальність може оцінюватись також не лише моральними критеріями, але й статтями Кримінального кодексу – у випадку, коли громадська організація займається справами, які шкодять національним інтересам України.

Розгалужена мережа громадських організацій та багатовекторність їхніх дій, нагромаджений при цьому соціальний капітал, самоусвідомлення власної соціальної відповідальності у сукупності

є тією духовно-практичною основою, на якій формується і зміцнюється **громадянська ідентичність** людності України. Як відомо, перебування українських земель у складі різних іноземних держав наклало відбиток на світоглядно-політичні орієнтації тамтешніх мешканців, одним із наслідків якого є збереження почуття ностальгії до колишніх метрополій і знецінення теперішньої власної громадянської належності. Це відчуття, до речі, нерідко провокується та підтримується чималими фінансово-матеріальними ресурсами деякими з цих колишніх недружніх держав-сусідів. А тому шляхом безпосередньої участі у колективних діях заради принесення оточуючим добра і допомоги кристалізуються нові цінності, котрі визначаються належністю саме до цієї державно-територіальної геополітичної реальності, саме до цього спільного – українського – рідного дому.

Водночас у своєму розвитку громадянське суспільство стикається з низкою проблем, котрі викликані як внутрішніми причинами та особливостями його функціонування, так і зовнішніми детермінантами, викликаними насамперед взаєминами із державними інституціями. Труднощі активістів громадянського руху можуть очікувати ще до початку реєстрації своєї спільноти, зокрема із визначенням її **типологічної належності** до тієї чи іншої множини об'єктів. Так, згідно з офіційними державними дороговказами, викладеними в урядовій інструкції «Як створити громадянську організацію», «громадянська організація – це громадянське об'єднання, засновниками та членами якого є фізичні особи, що об'єдналися для задоволення та захисту своїх законних соціальних,

економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів» [25]. А що ж тоді таке громадянське об'єднання? Одразу тут же знаходимо відповідь: громадянське об'єднання «за організаційно-правовою нормою утворюється як громадянська організація» [25]. Подібна суперечність знайшла своє відображення і в навчальній літературі, де громадянська організація визначається як громадянське об'єднання і навпаки [24, с. 168]. Отже, маємо справу з класичною тавтологією, коли означене визначається через визначуване, а саме визначуване – через означене, тобто одне поняття експлікується через інше, тотожне йому за змістом. А тим часом навіть на побутовому рівні існує чітка демаркація між обома спільнотами, принаймні за ієрархічним рівнем, зокрема, і за таким, що об'єднання являє собою сконсолідовану певними взаємними угодами сукупність окремих організацій.

Окремий сегмент суспільної сфери складає діяльність політичних партій. Власне кажучи, **політичні партії** також є громадянськими організаціями. Політологи дають цим спільнотам таке визначення: «Політична партія – зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах» [24, с. 174]. Втім автори обійшли увагою вказівку на головний смисл існування партій, а саме – боротьбу за владу. У разі здобуття останньої партії, залишаючись громадянськими організаціями, наповнюють своєю присутністю, своїми представниками, відповідні державні структури, котрі

вже не є самодіяльними. Крайні варіанти подібної трансформації мають місце в суспільствах тоталітарного типу, в яких партійність і державність набувають тожності внаслідок задекларованої однопартійності та її монополії на владу. Але навіть у суспільствах демократичної орієнтації, в котрих відчувається істотний вплив рудиментів ототожнення владної партії із самою державою, спостерігається неприхований протекціонізм переможців виборчих перегонів щодо власних однопартійців. Це сприймається особливо відчутно, коли професіоналізм як визначальний критерій придатності конкурента під час призначення на ті чи інші посади відсувається на задній план перед його партійною належністю. Як наслідок – дискредитація самої влади і негативні наслідки аматорського керівництва для всього суспільства.

Громадянське суспільство виконує свої функції в умовах гібридної війни, пам'ятаючи при цьому, що невід'ємною складовою політики Росії є стратегія підкорення та знеособлення України. Здійснення подібної стратегії відбувається, зокрема, й із залученням потенційних руйнівних можливостей тих чи інших стратегем, котрі виступають програмними настановами для антиукраїнської діяльності. Призначення цих ситуативних тактичних моделей досягнення успіху полягає у створенні сприятливого інформаційного тла для ведення більш масштабних загарбницьких дій, відповідного соціально-психологічного клімату в суспільстві, спрямованого на дискредитацію цінностей країни-жертви і, навзаєм, утвердження та возвеличення власних імперських пріоритетів. В умовах агресії суцільним потоком зі всіх кремлівських гучномовців лунають стратегеми

типу «крымнаш», «настамнет», «Україна – недогосударство», «единый русский народ» тощо. Призначення цієї провокативної брехливої ідіоматики полягає в руйнуванні чи дестабілізації стану суспільного спокою, створенні внутрішнього хаосу та безладу, утвердженні зневіри в досягненні намічених перспектив розвитку тощо. У поєднанні з пропагованими ностальгічними ідеологемами та міфологемами щодо «золотого віку» часів радянщини створюється інформаційний простір людської несвободи, гнітюче відчуття власної неповноцінності та неминучості поразки. При цьому весь цей бруд пропагується не лише зовнішніми мас-медіа, але й деякими національними телеканалами та соціальними мережами, тобто робиться це за гроші українських платників податків та всупереч національним інтересам України.

В умовах агресії проти України внутрішній простір українського суспільства також став ареною реалізації стратегічних інтересів Росії. При цьому використовуються також і всі легальні засоби інкорпорації свого впливу в його структуру, зокрема і шляхом використання недержавних організацій. Як зазначає політолог В. Мартинюк, «спектр їхньої діяльності досить широкий – від поширення російських пропагандистських наративів до сприяння пацифікації та бойкоту заходів, спрямованих на захист України, зокрема – військової мобілізації» [11]. Зокрема, фонд «Русский мир» опікується цілою мережею своїх «центрів» та «кабінетів» по всій Україні, намагаючись задурманити якомога більше людей. Від Києва до Одеси, від Львова до Ізюма скрізь діють різні «вече», «клуби», «общества» тощо, рихтуючи внутрішню ситуацію в Україні,

сіючи неспокій і розбрат, зводячи наклепи та брехню, затягуючи зневірених у тенета ворожого табору, створюючи позитивний імідж Росії. Тим часом влада крізь пальці дивиться на невідповідність змісту діяльності статутним вимогам організацій, пропаганду насильства та ворожнечі, джерелам фінансування, ігноруванню українського законодавства та ін., полишаючи, таким чином, громадян своєї країни наодинці перед таким потоком брехні та ненависті. Народний депутат ВР України VIII скликання І. Луценко як приклад наводить діяльність псевдоветеранських організацій, які на українські кошти влаштовують пропутінські акції, а надані міськрадою приміщення здають в субаренду, маючи від цього корисну вигоду: «Це група шахраїв, яка знищує державу на очах у народу» [9].

У таких випадках суспільство вправі очікувати **адекватної відповіді** від правоохоронних органів на предмет законності діяльності подібного роду, як і легалізації відповідних організацій. Згідно зі статтею 4 Закону України «Про громадські організації» від 22 березня 2012 р. забороняються громадські організації, які спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підрив національної безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжнародної та релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, пропаганду символів та цінностей комуністичного та нацистського тоталітарних режимів [18]. Також (ст. 20) у судовому порядку може бути заборонена структурна

одинаця іноземної неурядової організації, діяльність якої може тлумачитися як протиправна.

Аналітики констатують також численні випадки використання недержавними організаціями свого статусу для прикриття протиправної діяльності, багато із складників якої підпадають під дію статей, пов'язаних з **економічними правопорушеннями**. Йдеться, зокрема, про власників майнових прав, інших фізичних чи юридичних осіб. Як зазначає відомий правознавець А. Омельченко, «це проявляється в шантажуванні бізнесових структур, прикриваючись нібито захистом прав та інтересів членів (учасників) таких організацій та боротьбою з корупцією, у реалізації різних форм рейдерства, включенні до установчих документів громадської організації положень, що суперечать вимогам законодавства» [13]. Останнє використовується як виграшна фішка у розв'язанні майнових суперечностей з подальшим відчуженням майна від власника на користь позивача. В такому разі якраз і може мати місце явище зловживання правом, тобто використання його з умислом на користь фізичної чи юридичної особи. Наприклад, уявному потерпілому – члену певної громадської організації – можуть визначити відшкодування (матеріальної чи моральної шкоди) об'єктом відповідальності (підприємством), яке стягується вже на користь всієї організації з подальшим її розподілом та привласненням зацікавленими суб'єктами. Подібні позови-претензії використовуються як зручний привід для оголошення процедури банкрутства підприємств з подальшим їх знеціненням та виставлянням на аукціон для зміни власника.

Не менш поширеним явищем у формуванні мережі громадських організацій є перенесення в цю сферу принципів **авторитарного управління**, пов'язаних з діяльністю посадових осіб, причому як на центральному, так і на регіональних рівнях. Показовими щодо цього є приклади формування та функціонування добровільних організацій за професійною ознакою. Як зазначає А. Лясота, «на сьогодні у нашій країні нараховується більше сотні професійних спілок, більшість яких копіюють функції одна одної, але при цьому майже не діють» [10, с. 140]. Тим часом саме профспілкам належить захищати соціальні права найманих працівників, що особливо важливо в умовах значної тінізації економіки, невчасної та неповної виплати заробітної плати, негараздів з пенсійним забезпеченням для нелегальних працівників тощо. Саме добровільні фахові об'єднання і мають виступати гарантами соціальної захищеності працівників, і в цьому плані вони у своїх законних вимогах мають знаходити повноцінну підтримку місцевих органів влади.

Відомо, що громадські організації забезпечують чималий сегмент соціальної роботи із незахищеними та потребуючими верствами населення. Водночас стратегічна орієнтація держави на побудову суспільства соціальної справедливості не завжди підкріплюється її конкретними діями в цьому напрямку. В умовах економічної та політичної кризи виглядає цілком доцільним передання частини виконавчих повноважень у цій сфері структурам громадянського суспільства, зокрема щодо доступу та розпорядження відповідними ресурсами для надання соціальних послуг. Існує також ціла низка проблем, пов'язаних з регулюванням

відносин між державними інституціями, з одного боку, і громадськими організаціями – з другого. Їхній спектр вельми розлогий і подекуди торкається принципових питань консолідованого співіснування та взаємокорисної співпраці цих гілок українського соціуму. Головні з них знаходяться в сфері законодавчого, фінансового, податкового, майнового, інформаційного та іміджевого забезпечення.

Насамперед слід згадати про задекларовані чинною владою наміри спиратися на засоби і ресурси т. зв. **народної демократії**, а не на потенціал громадянського суспільства. Країни народної демократії – стандартна дефініція держав сфери радянського впливу, насамперед європейських з Варшавського блоку, котра означала їхній фактично напівколоніальний стан, авторитарне однопартійне правління, за якого права та свободи громадян декларуються лише на папері. Посилання державних речників на методи опитування населення як ефективний канал налагодження зворотного зв'язку із суспільством і заміна ними інших шляхів волевиявлення громадян (виборів, референдумів, майданів тощо) є прямим звуженням їхніх прав і свобод, оскільки за результати опитувань відповідальність за їх тлумачення і опрідметнення бере на себе сама влада. В такому разі відкриваються можливості примусової трансформації суспільства до стану «керованої демократії», тобто такого, яким характеризується путінська Росія.

Координаційні ради, призначенням яких і мало б бути налагодження ефективної взаємодії між державою та громадянським суспільством, насправді на різних рівнях влади нерідко формуються за квотою і під безпосереднім наглядом

самих державних структур. Таким чином, подібні структури стають, по суті справи, їхнім своєрідним додатком чи громовідводом від протестних настроїв (у кризових ситуаціях), а їхня діяльність однією спрямована на підтримку та виправдання позиції влади. Спостерігається своєрідна криза інституалізації громадських організацій, а також їх створення для розв'язання ситуативних проектів, політичних та бізнес-планів. Формується мережа регіональних партій та партій-метеликів, заангажованих на конкретного лідера. Паралельно виникають також громадські структури охоронного призначення, функцією яких нерідко є і відверто дестабілізуючі дії на мирних акціях громадянських ініціатив.

Діяльність громадських організацій у сфері соціальної політики виступає не просто однією з форм посилення захисту незахищених верств населення, але й своєрідним компенсатором тих прогалин і непевностей, котрі мають місце у сфері її державного регулювання. Можливість співпраці певною мірою забезпечується фінансовою підтримкою таких організацій національним бюджетом. Але державне фінансування діяльності громадських організацій є недостатнім – у 2019 р. на це було заплановано близько 887 млн гривень. Однак і ці кошти були розподілені нерівномірно, нерідко – з порушенням конкурсних вимог. Традиційно лівова частка дістається різноманітним ветеранським організаціям, кінематографічним проектам, культурологічним заходам тощо. Як зазначають фахівці, «розподіл державного фінансування громадських організацій в Україні носить дискримінаційний характер (адже на нього мають право окремо визначені види організацій) та

супроводжується суб'єктивізмом» [21, с. 162]. Інакше кажучи, переваги мають ті напрямки, фінансування яких закріплено окремим рядком в бюджеті України.

Постає також потреба в диверсифікації джерел фінансування. В цьому контексті важливим є поєднання прямих і опосередкованих коштів підтримки: перші – безпосередньо з бюджету, другі – завдяки продуманій системі відрахувань з певних видів діяльності. Пропонується також закріпити за благодійністю частину відрахувань від продажу тютюнових та алкогольних виробів, проведення державних лотерей. Надходження від спонсорів (меценатів) необхідно зробити вигідними для самих донорів, як це спостерігається в багатьох західних країнах. Такий підхід вимагає, у свою чергу, запровадження більш прозорої системи звітності громадських організацій за надані їм кошти.

Потребує вдосконалення законодавства сфера надання та використання громадськими організаціями нерухомого майна, безакцизного товару та природних ресурсів. Відомі численні випадки зловживання тими чи іншими благодійними фондами митними пільгами для отримання допомоги з-за кордону з наступним її комерційним використанням. У ширшому контексті йдеться про прозорість та жорсткий контроль за використанням коштів, майна, приміщень, технічних засобів, транспорту тощо, котрі підзвітні конкретним громадським структурам. Особливо це стосується зброї та іншого військового спорядження, що можуть бути належні легальним напіввійськовим формуванням. На державному рівні необхідно запровадити цільові програми для громадян різного

віку, статі, соціальної належності, професійної зайнятості тощо про корисність як для них особисто, так і для оточуючих їхньої участі в громадських організаціях. Особливо це є нагальним для молоді, коло інтересів якої нині формується переважно мірою їхнім зануренням у соціальні інтернет-мережі.

Проблемність в існуванні чітких стратегічних орієнтирів розвитку української держави постійно супроводжувалась ситуативними коливаннями «маятника» центральної влади щодо ухвалення смисложиттєвих для всього суспільства рішень. Це якраз і стається у тому випадку, коли **стратегії дії підмінюються стратегемами реагування на конкретні виклики**. Внаслідок цього у суспільстві створюється відповідний клімат непевності та втрати внутрішнього оперття у своїх сподіваннях на перспективні позитивні зміни.

Висновки

В українському суспільстві віддавна узвичаїлись традиції пошуку розв'язання посталих проблем всією громадою. Здатність до самоорганізації та прислухання до колективного розуму були властиві добі княжої Русі-України, коли важливі рішення не ухвалювались без їх узгодження з думкою народу. В часи бездержавності нація продемонструвала найрізноманітніші зразки свого гуртування: козацтво, братства, ремісничі цехи, самоврядні міста та ін., котрі виступили гарантом збереження власної ідентичності та демократичного устрою суспільного життя. Саме на принципах широкого народоправства та парламентаризму формувалась Гетьманська Держава Богдана Хмельницького, засвідчили свої стратегічні позиції УНР

та ЗУНР на початку ХХ ст. І громадські організації на межі 90-х років постали головною рушійною силою набуття незалежності сучасною Україною. Громадянське суспільство ініціювало подальші демократичні реформи в Україні та здійснювало їх захист, виступаючи своєрідним стабілізуючим чинником у кризові для держави часи.

Сутнісними резервами посилення громадянського суспільства є нарощування соціального капіталу та посилення соціальної відповідальності членів (учасників) громадських організацій. У першому випадку йдеться про оптимізацію інтенсивності та комунікативної мережі взаємодії громадян, у другому – про відповідальність за зміст, спрямованість та мету самої діяльності громадської організації. Особливого значення набуває увага щодо законності та гуманності в діяльності таких структур, можливих зловживань своїм статусом та можливостями, спроб поглиблення ліній розмежування в соціумі та дискредитації української державності. Викликає стурбованість активізація громадських організацій проросійського ґатунку, спрямована на пропаганду ідей «русского мира» та відбілювання злочинів країни-агресора.

Подальшого вдосконалення вимагає і система відносин між громадянським суспільством та державою, зокрема її правова, фінансова, інформаційна, соціальна та майнова сфери. Її важливо будувати, ґрунтуючись на стратегічних орієнтирах та пріоритетах розвитку України, а не підмінюючи їх ситуативними та кон'юнктурними стратегемами поведінки та дії. Лише консолідована, синергетична взаємодія державних органів та структур громадянського суспільства

уможливить формування модерної громадянської ідентичності населення України. На цій основі відбувається усвідомлене самовизначення громадянами своєї виключної належності до українського державно-територіального геополітичного простору та почуття єдності з усім довкіллям соціумом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бекешкіна І. Громадянське суспільство в Україні: погляд громадян. URL: dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan
2. Вітківська І. М. Соціальна відповідальність громадських організацій в Україні: сучасний стан. *Український соціум*. 2020. № 3 (74). С. 35–43.
3. Ворожейкіна Т. Гражданское общество: что дальше? *Отечественные записки*. 2014. № 3 (60). URL: strana-ozru/2014/3/grazhdanskoe-obshchestvo-chto-dalshe
4. Громадянське суспільство України: сучасні практики та виклики розвитку: аналітична доповідь / за заг. ред. О. А. Корнієвського, Ю. А. Тищенко, В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2018. 128 с.
5. Імплементация Национальной стратегии сприяния розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки: моніторингове дослідження. Київ: Офіс Ради Європи в Україні, 2019. 124 с.
6. Індекс сталості організацій громадянського суспільства в Україні зростає. URL: detector.media/infospace/article/182667/20-11-20-indeks-stalosti (дата звернення: 20.11.2020).
7. Константиновська А. Регулювання діяльності громадських організацій (NGO) в країнах ЄС, США та Канаді: інформаційна довідка. URL: radaprogram.org/sites/default/files/infocenter/publications/ngo_regulation_in_eu_us_canada_1.pdf.
8. Крисаченко В. С. Динаміка гуманітарних пріоритетів в політичному житті незалежної України: дилема намірів та дій. *Українознавство*. 2020. № 2 (75). С. 93–119.
9. Луценко І. Необхідно лишити фінансування псевдоветеранські організації, які на українські кошти влаштовують пропутінські акції. URL: ednist.info/news/59797 (дата звернення: 05.04.2017).
10. Лясота А. Є. Сучасний стан та перспективи розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2018. Т. 21. № 10. С. 142–148.
11. Мартинюк В. Громадські організації як ще один фронт гібридної війни Росії. URL: ukrinform.ua/rubric=society/2803059-gromadski...-rosii.html (дата звернення: 21.10.2019).
12. Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2025 роки. *Проект*. URL: dogs.google.com/document/d/1/ebwVQFp (дата звернення: 12.07.2020).
13. Омельченко А. Зловживання правом з боку громадських організацій: проблема теоретична чи практична? URL: zrb.com.ua/ua/143874-zlovzhivannya_pravom_z_boku_gromadskich_organizatij_problema_html (дата звернення: 08.08. – 14.08.2020).
14. Панькова В. В., Касперович О. Ю., Іщенко О. В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. *Український соціум*. 2016. № 2 (57). С. 25–40.
15. Переосмислюючи відносини: як діяти громадянському суспільству в новій системі координат. URL: euprostit.org.ua/stories/143083 (дата звернення: 31.07.2019).
16. Питання Координаційної ради сприяння розвитку громадянського суспільства: (зі змінами згідно з УПУ № 190 від 27.06.2018): Указ Президента України № 487 від 04.11.2016. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2016#Text
17. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України про надання статусу і соціальних гарантій окремими особам з числа учасників Антитерористичної операції: Закон України № 329-IX від 4 грудня 2019 р.

URL: golos.com.ua/article/325692 (дата звернення: 24.12.2019).

18. Про громадські об'єднання: Закон України № 4752-VI від 22.03.2012. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text (дата звернення: 28.04.2020).

19. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України № 68 від 26.02.2016 р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text

20. Середа Ю. Український парадокс: сильне громадянське суспільство – слабкий вплив на владу. Як змінити ситуацію. URL: voxukraine.org/uk/socialnyi-capital/ (дата звернення: 24.03.2016).

21. Ткачук І. Зміна підходів до державного фінансування громадських організацій в Україні. *Економічний аналіз*. 2020. Т. 30. № 1. Ч. 2. С. 156–165.

22. Туник Ю. За 8 років Україна піднялася у світовому рейтингу благодійності на 69 позицій. URL: the-village.com.ua/village/city/city-news/281991-za-8-rokiv (дата звернення: 15.02.2019).

23. Ципко А. С. За красою ідеала скривається ад (размышления об истоках нашей неиссякаемой веры в возможность невозможного). *Россия и современный мир*. 2018. № 2. С. 182–208.

24. Шуміло О. М., Кравчук Н. Ю. Роль неурядових організацій у становленні та розвитку правозахисного руху (прикладі успішного правозахисного активізму): навч. посібник. Київ: Вид-во «ФОРМ Голембовська О. О.», 2018. 227 с.

25. Як створити громадську організацію: Портал державних послуг. URL: igov.gov.ua/subcategory/1/10/situation/44

REFERENCES

1. BEKESHKINA, I. *Civil Society in Ukraine: How the Citizens View It*. [online] Available at: dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-ukraini-poglyad-gromadyan [in Ukr.]

2. VITKOVSKA, I. (2020). Social Responsibility of Public Organizations in Ukraine: Current State. *Ukrainskyi sotsium*

(Ukrainian Society), (3 (74)), pp. 35–43. [in Ukr.]

3. VOROZHEYKINA, T. (2014). Civil Society: What's Next? *Otechestvennyye zapiski* (Domestic Notes), (3 (60)). [online] Available at: strana-ozru/2014/3/grazhdanskoe-obshchestvo-chto-dalshe [in Rus.]

4. KORNIIEVSKYI, O., TYSHCHENKO, V., YABLONSKYI, V., eds., (2018). *Civil Society in Ukraine: Modern Practices and Challenges of Development: An Analytical Report*. Kyiv: National Institute for Strategic Studies, 128 p. [in Ukr.]

5. *Implementation of the National Strategy for Civil Society Development in Ukraine for 2016–2020: A Monitoring Study*. (2019). Kyiv: Council of Europe Office in Ukraine, 124 p. [in Ukr.]

6. *The Sustainability Index of Civil Society Organizations in Ukraine Is Growing*. [online] Available at: detector.media/infospace/article/182667/20-11-20-index-index [Accessed 20 Nov. 2020]. [in Ukr.]

7. KONSTANTINOVSKA, A. *Regulation of Public Organizations (NGOs) in the EU, USA, and Canada: An Information Sheet*. [online] Available at: radaprogram.org/sites/default/files/infocenter/publications/ngo_regulation_in_eu_us_canada_1.pdf. [in Ukr.]

8. KRYSACHENKO, V. (2020). Dynamics of Humanitarian Priorities in the Political Life of Independent Ukraine: The Dilemma of Intentions and Actions. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 2 (75), pp. 93–119. [in Ukr.]

9. LUTSENKO, I. *It Is Necessary to Quit Funding of Pseudoveteran Organizations that Arrange Pro-Putin Actions at the Expense of Ukraine*. [online] Available at: ednist.info/news/59797 [Accessed 5 Apr. 2017]. [in Ukr.]

10. LIASOTA, A. (2018). Current State and Prospects of Developing Civil Society Institutions in Ukraine. *Naukovo-teoretychnyi almanakh "Hrani"* (Research and Theoretical Almanac "Faces"), Vol. 21 (10), pp. 142–148. [in Ukr.]

11. MARTYNIUK, V. *Public Organizations as Another Front of Russia's Hybrid Warfare*. [online] Available at: ukrinform.ua/

rubric=society/2803059-gromadski...-rosii.html [Accessed 21 Oct. 2019]. [in Ukr.]

12. National Strategy for Promoting the Development of Civil Society in Ukraine for 2021–2025. *A Project*. [online] Available at: dogs.google.com/document/d/1/ebwVQFp [Accessed 12 July 2020]. [in Ukr.]

13. OMELCHENKO, A. *Is Abusing Rights by Public Organizations a Theoretical or a Practical Problem?* [online] Available at: zrb.com.ua/ua/143874-zlovzhivannya_pravom_z_boku_gromadskich_organizatyi_problema.html [Accessed 08–14 Aug. 2020]. [in Ukr.]

14. PANKOVA, V., KASPEROVYCH, O., ISHCHEKHO, O. (2016). Development of Volunteering in Ukraine as a Manifestation of Activating Civil Society Social Resources: Specifics, Problems, and Prospects. *Ukrainskyi sotsium* (Ukrainian Society), (2 (57)), pp. 25–40. [in Ukr.]

15. *Rethinking Relations: How the Civil Society Should Act in the New System of Coordinates*. [online] Available at: euprostir.org.ua/stories/143083 [Accessed 31 July 2019]. [in Ukr.]

16. *Issues of the Coordination Council for the Promotion of Civil Society Development: (as amended by the DPU No. 190 of June 27, 2018): Decree of the President of Ukraine No 487 of November 4, 2016*. [online] Available at: zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2016#Text [in Ukr.]

17. *On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Granting Status and Social Guarantees to Individuals Participating in the Anti-Terrorist Operation: Law of Ukraine No 329-IX of December 4, 2019*. [online] Available at: golos.com.ua/article/325692 [Accessed 24 Dec. 2019]. [in Ukr.]

18. *On Public Associations: Law of Ukraine No 4752-VI of March 22, 2012*. [online] Available

at: zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text [Accessed 28 Apr. 2020]. [in Ukr.]

19. *On Promoting the Development of Civil Society in Ukraine: Decree of the President of Ukraine No 68 of February 26, 2016*. [online] Available at: zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text [in Ukr.]

20. SEREDA, Yu. *Ukrainian Paradox: A Strong Civil Society Has a Weak Influence on the Government. How to Change the Situation*. [online] Available at: voxukraine.org/uk/socialnyi-capital/ [Accessed 24 March 2016]. [in Ukr.]

21. TKACHUK, I. (2020). Changing Approaches to Government Funding of Public Organizations in Ukraine. *Ekonomichnyi analiz* (Economic Analysis), Vol. 30 (1), Part 2, pp. 156–165. [in Ukr.]

22. TUNIK, Yu. *Within 8 Years, Ukraine Has Risen in the World Charity Ranking by 69 Points*. [online] Available at: the-village.com.ua/village/city/city-news/281991-za-8-rokiv [Accessed 15 Feb. 2019]. [in Ukr.]

23. TSIPKO, A. (2018). Behind the Beauty of the Ideal Lies Hell (Reflections on the Origins of Our Inexhaustible Belief in the Possibility of the Impossible). *Rossiya i sovremennyy mir* (Russia and the Modern World), (2), pp. 182–208. [in Rus.]

24. SHUMILO, O., KRAVCHUK, N. (2018). *The Role of Non-Governmental Organizations in the Formation and Development of the Human Rights Movement (Examples of the Successful Human Rights Activism): A Manual*. Kyiv: FOP Holembovska O. O., 227 p. [in Ukr.]

25. *How to Create a Public Organization: A Public Service Portal*. [online] Available at: igov.gov.ua/subcategory/1/10/situation/44 [in Ukr.]